

Az autópálya ingyenes

VISSZHANG - XLIX. évfolyam 49. szám, 2005. december 9.

Csak a matricáért kell fizetni...

Az egyetemek, főiskolák költségtérítés címén egyre nagyobb anyagi terhet rónak hallgatóikra. Mivel a tandíj az 1998-as választások óta (ál)szent tehenünk, egyik politikai oldal sem vette a bátorságot, hogy szembenézzon az egyre kuszább és áttekinthetetlen, álságos helyzettel (Kovács Zoltán: Magyar Timurok, ÉS, 2005/40. október 7.). Az elvileg tandíjmentes magyar oktatási rendszerben a hallgatók kb. fele költségtérítéses képzésben vesz részt, de az államilag finanszírozott hallgatói szegmensben is kérnek az intézmények különféle jogcímenek a hallgatóktól befizetéseket. A kirobbanó botrányok időszaka érkezett el, amikor a padló alá söpört probléma megállíthatatlanul napvilágra kerül. A botrányok azonban a tandíjkérdésnek mindig csak egy-egy aspektusát, helyi visszasságait helyezik reflektorfénybe, holott a kérdéskör rendkívül összetett, amellet történeti előzmények és külföldi kitekintés nélkül nem is érthető meg, politikai jelszavakkal pedig nem kezelhető.

A tandíjjal kapcsolatos viták a 90-es évek elején kezdődtek. Esetleges bevezetését már az Antall-kormány idején is tiltakozások, demonstrációk kísérték, amelyekben a felbolydult hallgatóság mellett az oktatók, az intézmények irányítói is hallatták hangjukat. A Horn-kormány idején megtörtént a tandíj bevezetése, az indulatok pedig váratlanul elcsitulak. Az 1998-as választások idején az akkori ellenzék (Fidesz) ismét napirendre tűzte a kérdést, majd kormányra kerülésekor el is törölte a tandíjat. Jött, látott, vesztett. A tandíj azóta tabutéma.

De mi is a helyzet valójában a tandíjjal? Az indulatok, érzelmek mögött milyen érdekek, milyen elvárások húzódnak meg? Melyek azok az összefüggések, amelyek miatt a Bologna-folyamat kapcsán megítélésünk szerint ismét át kellene gondolni a tandíj kérdését? Mivel a tandíj kérdése nem tárgyalható a kompenzációk rendszere nélkül, erre a kérdésre is ki kell térnünk.

(Előzmények) A felsőoktatásban bevezetendő tandíjjal kapcsolatos első tervezetek kidolgozása még a Kupa-program keretében kezdődött meg (1992. november). Némi vita, nyugtalanság (tüntetés) után az akkori megegyezés úgy szölt: a tandíj bevezethető, de csak kompenzációkkal: a tandíj bevezetése ne rontsa alapvetően a hallgatói esélyegyenlőséget. Ezért megoldást kell találni a rosszabb anyagi helyzetű hallgatók terheinek enyhítésére vagy a távolabbi jövőbe való elodázására (hallgatói hitel, adóalapból történő leírás, indokolt esetben részleges vagy teljes tandíjmentesség, szociális helyzet függvényében fokozottabb támogatás stb.). A tandíj az egyetemekenél forrásnövekedést biztosítson: egyik eleme legyen az önállóbb gazdálkodásnak, növelje a gazdálkodás biztonságát, adjon lehetőséget az oktatási és tanulási infrastruktúra mérsékelt javítására, szerényebb fejlesztésére. Bevezetése fokozatosan történjék: egy szerényebb induló összegről növekedjék.

Mind az oktatók, mind a hallgatók a tárgyalások eredményeként a fenti feltételekkel végül is elfogadhatónak vélték a tandíjrendszer bevezetését, amellet, hogy pozitív hatásai mellett negatívumai is világosan látszóttak. 1998-as megszüntetése óta viszont a felszínen csönd honol, de a mélyben az erjedés megindult, a feszültség kumulálódott: egy-egy ponton vulkánkitörések várhatók. Az a tény, hogy a kérdést a botrányok és a Bologna-folyamat kapcsán ismét elő kellene venni, arra utal, hogy a feltételezettnél sokkal bonyolultabb jelenséggel és egy kusza, ellentmondásos érdekhálóval állunk szemben.

(Bologna folyamat és tandíj) Miért teszi szükségessé a Bologna-folyamat a tandíjprobléma újbóli napirendre tűzését? Arra a kérdésre, hogy ebben a kétlépcsős, átjárható, rugalmas rendszerben szükség lehet-e a tandíjra, induljunk ki abból, hogy az európai felsőoktatási térség a hallgatói mobilitás számára

kíván hatékony keretet biztosítani a lépcsős, átjárható képzéssel. A rendszerbe belépők számára a szakmai specializáció a mainál későbbre tolódik ki: a hallgató számára a rendszer viszonylag nagy szabadságfokkal tesz lehetővé oldalirányú mozgásokat más intézmények felé, de a tanulmányi pályák módosítására is módot ad (a kezdetben választott szak felcserélése egy másikkal, egy általánosabb területen belüli specializációk módosítása stb.).

A rugalmas rendszerben a hallgató egyéni képességei, az intézmények kínálata, valamint az érzékelt társadalmi igény szerint választja meg tanulási pályáját annak érdekében, hogy a tudáspiacra tanulmányai befejeztével (vagy megszakításával) piacképes tudással lépjen. Ebben a rendszerben a társadalom igénystruktúráját központilag nem tervezik meg (nincs egy tervhivatal, amely jól-rosszul megmondaná, hogy melyik foglalkozási ágban mennyi szakemberre lesz szükség, ehhez a felsőoktatási szakokra milyen beiskolázás történjék). A piackutatást szakválasztásával magának a hallgatónak kell elvégeznie. Ha viszont a piackutatás (a társadalmi igények felmérése) a hallgató kompetenciájába kerül át, akkor megfelelő ösztönzőkkel, terelőkkel gondoskodni kell arról is, hogy a szakválasztás a látens társadalmi igénnyel egybeessen: valóban olyan tanulmányokat folytasson, amelyek után hasznosítható tudással lép át a munka világába. A hallgató ezt a felelős egyéni döntést akkor hozza meg, ha a felsőfokú tanulmányainak végzése számára egy életre szóló beruházással egyenlő, ha a hibás döntés kockázatát is ő viseli. Amennyiben az oktatás ingyenes, ez a felelős választás nem, vagy torz hatásokkal következik be. Erre bőségesen találunk példát olyan országokban, ahol a felsőfokú oktatást teljes körűen ingyenessé tették.

Egy mobil hallgatói rendszer tehát elfogadható társadalmi hatékonysággal való működtetése tandíj nélkül nem képzelhető el: a tandíj látja el a racionális döntésre ösztönző eszköz szerepét. A tandíj azonban jelentős terhelést jelent a hallgatónak, illetve családjának - ennek következtében sérül egy másik fontos elv, az esélyegyenlőség elve. Következésképpen a tandíjrendszer mellett - azzal párhuzamosan, vele egy időben - fel kell építeni a támogatások, kompenzációk rendszerét is. Tandíjról egy szociálisan érzékeny társadalomban is szabad beszélni, de csak az azt kiegészítő támogatások rendszerével együtt.

Súlyos hibát követ el a magyar felsőoktatás, ha úgy csatlakozik egy rugalmas kialakítású európai felsőoktatási rendszerhez, ha csak annak egyes részeit adaptálja, és mellőzi annak szerves részét képező elemét, az ösztönzőrendszert. A tandíj és támogatási rendszer együtt képes csak biztosítani a tömeges, rugalmas, átjárható felsőoktatási rendszerek hatékony működését. A rendszer e lényeges elemének mellőzésével a felsőoktatás rugalmassága révén mobillá váló hallgatók mozgása a rendszerben könnyen esetlegessé, önkényessé, az egyéni ambíciók kielégítésének eszközévé válhat, aminek veszteségeit a társadalom fizeti meg. A végső célként óhajtott munkavállalói mobilitás (és ennek révén a versenyképesség javulása) veszélybe kerül, vagy túl nagy árat fizetünk érte. Félre kellene tehát tenni a politikai averziókat, és tárgyilagosan végig kell gondolni a tandíjjal összefüggő fogalmainkat, és meg kell keresni a helyét a felsőoktatás rendszerében.

(Többcsatornás rendszer) Egy többcsatornás rendszer főbb alapelve, hogy a tandíj befizetése mindenki számára legyen kötelező. Ennek egy része a központi költségvetést illetheti meg (különösen súlyos gazdasági helyzetben), egy másik része az egyetemen maradjon. Ez utóbbi komponens részben a hallgatói tanulmányi ösztöndíj fizetésére szolgál, részben a hallgatói szociális támogatás csatornájába kerül, további hányada pedig az egyetem fejlesztését szolgálja.

A tandíjrendszer egyik fontos célja, hogy minden hallgatóban alakuljon ki az a tudat, hogy hozzájárul felsőfokú tanulmányai költségeihez, azaz nem ingyenes juttatásként kap diplomát, annak érzékelhető módon értéke van. Mivel a tandíj életre szóló beruházásként jelenik meg, a hallgató vélhetően nagyobb felelősséggel választja meg tanulmányi pályáját. Törekszik arra, hogy a munka világában jobban értékesíthető piacképes tudásra tegyen szert a rugalmas, lépcsős képzési rendszerben való célirányosabb mozgásával. Másrészt, mint az egyetem szolgáltatásait térítésért igénybe vevő "fogyasztó", a hallgató igényesebben lép fel: nem közömbös számára a szolgáltatás minősége, tartalma. Mindez az egyetemet, az oktatókat, az egyetem alkalmazottait színvonalasabb oktató- és szervizmunkára, átgondoltabb

fejlesztésekre kényszeríti. Ez a kényszerítő hatás annál erősebb, minél nagyobb arányt képvisel a tandíj a hallgató tanulmányi költségeiben, az intézményi költségvetésben.

A tandíjfizetés alól csak igen szűk körben, a jogszabályokban meghatározott esetekben adható felmentés. A kiváló tanulmányi eredmény sem mentesítene a tandíj befizetése alól (a jó tanulmányi munka elismerése ugyanis a tanulmányi ösztöndíj csatornáján jelenne meg, akár többszörösen meg is haladva a tandíjat). A hallgató tanulmányi teljesítményének növelésére irányuló ösztönzés fontos eleme legyen a rendszernek: a magas tandíj akadályozza meg a megfelelő teljesítmény nélküli túlélésre való berendezkedést, ugyanakkor ezen a csatornán az ösztöndíjjal ismerjük el az átlagon felüli tanulmányi teljesítményeket: kompenzáljuk vagy jelentősen kompenzáljuk túl a tandíj jelentette terheket. A befizetett tandíjaknak ösztöndíjra fordítandó része egészüljön ki a központi hallgatói juttatásoknak erre a célra szánt részével, valamint az önkormányzatok és egyéb szponzorok ösztöndíj célú (esetleg címzett jellegű) felajánlásaival; mindezek együtt képezzék az intézmény ösztöndíj alapját.

A tandíjnak szociális támogatásra fordítandó része azon hallgatók támogatására hivatott, akik képességeik révén bekerültek ugyan a felsőoktatás rendszerébe, de kedvezőtlen anyagi helyzetük, családi-társadalmi háttérük miatt a tanulás terheit nem képesek elviselni. Itt a legsúlyosabb helyzetben lévő hallgatókról van szó. A szociális támogatás céljait szolgálja ezenfelül a hallgatói központi támogatásból erre a célraallokált összeg. Az érintett - nehéz szociális helyzetű - hallgatók az itt megszerezhető szociális támogatáson felül természetesen a kiemelkedő tanulmányi munka utáni ösztöndíjra, valamint az egyéb kompenzációkra is pályázhatnak.

Az egyetem, a főiskola fejlesztésére fordítandó hányadnak szabad felhasználásúnak kell lennie. A régebbi irányelvek ennek az összegnek a felhasználását egyetemi célú fejlesztésekre korlátozták. Ugyanakkor látnunk kell, hogy a felsőoktatási intézmények legértékesebb erőforrása a szürkeállomány: értelmetlen dolog, szűkagylú megközelítés a tandíjból származó pótlólagos bevételt kizárólag dologi célú kiadásokra leszűkíteni. Másrészt köztudott, hogy az egyetemek többsége kisebb-nagyobb pénzügyi hiánnyal küzd. Az intézmény döntési kompetenciája legyen, hogy ezt a bevételt az éves költségvetés hiányának eltüntetésére (azaz működőképességének fenntartására) fordítja, vagy eszközfejlesztést hajt végre, vagy oktatógárdájának bérezésére fordítja (pl. a hallgatók által is elismert legkiválóbb oktatók jutalmazására, egy kiemelkedő egyéniségnek az intézményhez szerződtetésére). Az intézmény vezetőinek döntési kompetenciája, hogy megtalálja a színvonal-emelés leghatékonyabb módját.

A tandíjrendszer lényeges tartozékai további kompenzációs jellegű konstrukciók. Ezek a kezdetektől fogva szerepeltek a diákság követeléseiben is. Ilyen a tanulmányi hitel: a tanulmányi időszak alatt folyósított olyan banki hitel, amelynek visszafizetése a tanulmányok befejeztével, a munkába állás után kezd aktuálissá válni. A rendszer lényegében már kiépült, működik, valamint az az elem is megjelent, hogy a tandíj valamilyen formában leírható az adóalapból vagy az adóból.

A nyugati egyetemeken határozott törekvés figyelhető meg annak érdekében, hogy az intézmény minél több munkalehetőséget biztosítson hallgatói számára. Ezen a fronton nálunk is áttörésre lenne szükség: a munkahelyeken a természetes létszámcsökkenés (nyugdíjazás, kilépés stb.) pótlását fokozatosan hallgatók munkába állásával kellene pótolni. Az intézmény részéről fokozottabb figyelmet kellene fordítani a hallgatók munkaközvetítésére. A nyugaton tevékenykedő student service-ok többek között az év közben elérhető munkalehetőségeket közvetítik a hallgatóknak, de amellet a nyári időszakban is segítenek munkalehetőséget találni. Ezen szolgálatok kiépítése nálunk is megindult. A hallgatók ilyen jellegű segítése a tandíj bevezetésével, a hallgatói terhek növekedésével fokozottabb jelentőséggel bír. Központi módszertani támogatás, anyagi segítség is kívánatos lenne e téren.

A kollégiumok igénybevétele díja is szorosan kapcsolódik a fenti rendszerhez. A kollégiumok esetében arra kellene törekedni, hogy ez a funkció lehetőleg önfenntartó legyen, költség-központként üzemeljen, ne vonjon el erőforrásokat az oktatástól, kutatástól. Ez a célkitűzés akkor valósul meg, ha a hallgató megfizeti a kollégiumi szolgáltatás költségeit. Ez az első lépés azon nyugaton kialakult gyakorlat felé, amely szerint

a kollégiumok az egyetem nonprofit szatellit-szervezeteiként (pl. közhasznú társaságként, közalapítványként) működnek, bevételeikből fedezik kiadásait, kisebb fejlesztéseiket.

A tandíjrendszer újragondolása során biztosítani kell, hogy a rendszer egyes elemei (tandíj, ösztöndíj, szociális támogatás, kollégiumi térítési díj) mind teljesebben kifejthessék ösztönző hatásukat, mégpedig oly módon, hogy az egyes szereplők (a hallgatók, a felsőoktatási intézmények, a kormány) céljai mind teljesebben valósuljanak meg, az egyes szereplők érdekei pedig minél kevésbé sérüljenek. Elfogadható kompromisszumhoz csak ezen az úton juthatunk el.

Barakonyi Károly